

УДК 343.533

**ПРИМУШУВАННЯ ДО АНТИКОНКУРЕНТНИХ УЗГОДЖЕНИХ ДІЙ
(ДО П'ЯТОЇ РІЧНИЦІ «ГУМАНІЗАЦІЇ» ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)**

Харченко В. Б.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Чорнуха О. С.,

аспірант Харківського національного університету
внутрішніх справ

Анотація У статті розглядається питання щодо декриміналізації діяння, пов'язаного з примушуванням до антикорупційних узгоджених дій (ст. 228 КК України за станом на 01 листопада 2011 р.), обґрунтованості такої гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності та необхідності кримінально-правового забезпечення охорони добросовісної конкуренції в частині визначення у кримінальному законі підстав відповідальності за нечесні методи боротьби за конкурентні переваги. Робиться висновок про необґрунтованість та безпідставність скасування караності примушування до антиконкурентних узгоджених дій та загальну потребу кримінально-правового забезпечення охорони зазначеного інституту права інтелектуальної власності.

Ключові слова: кримінально-правове забезпечення охорони; захист від недобросовісної конкуренції; право інтелектуальної власності.

Анотация В статье рассматриваются вопросы декриминализации деяния, связанного с принуждением к антикоррупционным согласованным действиям (ст. 228 КК Украины по состоянию на 01 ноября в 2011 г.), обоснованности такой гуманизации ответственности за правонарушения в сфере хозяйственной деятельности и необходимости уголовно-правового обеспечения охраны добросовестной конкуренции в части определения в уголовном законе оснований ответственности за нечестные методы борьбы за конкурентные преимущества. Делается вывод о необоснованности и беспочвенности отмены наказуемости принуждения к антиконкурентным согласованным действиям и безотлагательной потребности уголовно-правового обеспечения охраны данного института права интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: уголовно-правовое обеспечение охраны; защита от недобросовестной конкуренции; право интеллектуальной собственности.

Annotation The questions of decriminalization of act, related to forcing to the anticorruption concerted actions (item 228 Criminal code of Ukraine on being in November, 01, 2011) are examined in the article, to validity of such humanizing of responsibility for offences in the field of economic activity and necessity of the penal legal providing of guard of conscientious competition in part of determination in the criminal law of grounds of responsibility for the untrue methods of fight for competitive edges. Drawn a conclusion about a groundlessness and groundlessness of abolishment of punishability of forcing to the anticompetition concerted actions and exigent necessity of the penal legal providing of guard of this institute of right of intellectual ownership.

Key words: penal legal providing of guard; protecting from an unfair competition; right of intellectual ownership.

15 листопада 2011 року Верховною Радою України було прийнято славнозвісний Закон України № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [15]. Зазначений нормативний акт спаллює усталену систему класифікації злочинів залежно від рівня тяжкості (ст. 12 Кримінального кодексу України – далі КК України [9]), вніс суперечливість в систему видів покарання, фактично прирівнявши найменш суворий вид покарання (штраф) з найбільш суворим видом – позбавленням волі на певний строк, законодавчо визначив можливість невідповідності окремих положень Особливої частини КК положенням Загальної частини (стосовно максимального розміру

штрафу), допустив перспективу заміни штрафу покаранням у виді позбавлення волі та містив у собі інші «покрощення», що суперечать не тільки положенням науки кримінального права України, а й здоровому глузду.

Водночас, предметом розгляду цієї наукової роботи є запроваджені вказаним Законом зміни у кримінальному законодавстві щодо виключення з КК України статті 228 «Примушування до антиконкурентних узгоджених дій» та скасування злочинності діяння, пов'язаного з примушуванням до антиконкурентних узгоджених дій, та доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) [6] статтею 166-18 з такою самою назвою.

Дуже цікавою та своєрідною, на наш погляд, виглядає аргументація відповідних змін до законодавства України. В пояснювальній записці до

проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)» [13] зазначається, що «надмірне втручання правоохоронних органів у діяльність господарюючих суб'єктів створює істотні перешкоди для реалізації конституційно закріпленого права громадян на зайняття підприємницькою діяльністю. Вітчизняне законодавство характеризується необґрунтовано завищеним рівнем криміналізації правопорушень у сфері господарської діяльності, що є перешкодою для розвитку підприємництва, а також виступає причиною недоотримання Державним бюджетом України належного відшкодування шкоди, завданої протиправними діями у зазначеній сфері». Метою зазначених змін у пояснювальній записці було визнано гуманізацію існуючих у законодавстві України санкцій за скоєння кримінальних правопорушень у сфері економіки і господарської діяльності.

Окремо наголошувалося на тому, що законопроект скасовує кримінальну відповідальність за ті діяння у сфері господарської діяльності, які на сьогодні втратили ознаки підвищеної суспільної небезпеки, достатньої для переслідування їх у кримінальному порядку. Таку саме оцінку рівню суспільної небезпечності у своєму висновку до поданого Президентом України проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)» (реєстр. № 9221) надав і Комітет Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. Зазначається, що проаналізувавши законопроект, Комітет в цілому підтримує ідею про необхідність гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності і вважає за можливе рекомендувати Верховній Раді України прийняти проект Закону України у першому читанні за основу (04.10.2011), а згодом і в другому читанні та в цілому (02.11.2011).

Разом з тим, ч. 3 ст. 42 Конституції України [8] визначає, що держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності; не допускаються зловживання монополічним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Вказана конституційна гарантія знайшла свою законодавчу реалізацію у положеннях глави 3 Розділу 1 Господарського кодексу України [3], Законах України «Про захист економічної конкуренції» [17], «Про захист від недобросовісної конкуренції» [16], «Про Антимонопольний комітет України» [14], «Про природні монополії» [18] та інших нормативно-правових актах нашої держави.

Отже, конкурентним правовідносинам та законодавчому врегулюванню належної (добросовісної) конкуренції в Україні приділено значної уваги і це зрозуміло, так як за сучасних умов ринкової трансформації економіки України та її переорієнтації із сходу на захід, питання захисту конкуренції, недопущення зловживання ринковою владою монополістичних структур є особливо

актуальним. Конкуренція виступає генетичною ознакою ринкової системи, вирішальним стимулом для розвитку інноваційних процесів і головним фактором впорядкування цін та одночасно слугує механізмом витіснення із господарського обороту неефективних суб'єктів господарювання. Саме вона змушує господарюючих суб'єктів постійно самовдосконалюватися в процесі виробництва та реалізації товарів і послуг. Державний захист конкуренції є одним з найважливіших конституційних принципів забезпечення свободи підприємницької діяльності в Україні, а також недопущення зловживань монополічним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції.

Слід визначити, що в умовах глобалізації та відкритості національного ринку, відповідно до угоди з ЄС про вільну торгівлю, та інших форм міждержавної економічної взаємодії та інтеграції, доктрина сучасного національного конкурентного права вимагає належного механізму охорони, однією із форм забезпечення якої і є встановлення підстав кримінальної відповідальності за дії, що її порушують.

Конкуренція (від лат. *concurrentia* – змагання, суперництво) у ринковій економіці – це суперництво, боротьба між виробниками товарів та послуг за кращі, економічно вигідні умови виробництва та реалізації продукту [23, с. 11]. Як базовий механізм ринкових відносин конкуренція не тільки змушує підприємців змагатися один з одним і тим самим сприяти досягненню найвищих результатів, а й забезпечує покупців правом вибору товару за більш привабливою ціною та вищою якістю. Саме тому, основним змістом конкуренції є якнайповніше задоволення потреб населення, свобода доступу на різноманітні ринки, здешевлення продукції та підвищення її якості. Крім того, конкуренція є запобіжним засобом концентрації економічної влади в одних руках і зловживання такою владою, а також забезпечує відкритість і прозорість ринків.

На думку В. С. Щербини, функціонування ринкових відносин, в основі яких лежить багатоукладна економіка, передбачає створення рівних можливостей для суб'єкта господарської діяльності, їхню конкуренцію, коли їхні самостійні дії обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво тих товарів, яких потребує споживач [25, с. 237]. А функціонування ефективної та добросовісної конкуренції, у свою чергу, сприятиме подальшому зменшенню необхідності державного регулювання, оптимальному задоволенню потреб споживачів й інших учасників ринку, забезпеченню економічної багатоманітності [24, с. 239]. При цьому, ставлення до конкуренції як певної соціальної цінності права характеризується своєю усталеністю. Так, С. С. Алексєєв наголошував, що саме суспільний порядок у сфері господарювання і є тим способом, який покликаний поєднати взаємодію приватних і публічних інтересів у цій сфері [1, с. 51].

Основними функціями конкуренції у ринковій економіці є функції регулювання, мотивації, розподілу та контролю, забезпечення охорони яких і

здійснювалося кримінально-правовою нормою, передбаченою ст. 228 КК України за станом на 1 листопада 2011 року [10]. Діяння як ознака об'єктивної сторони цього злочину характеризувалася вчиненням активної поведінки – дії – примушування до антиконкурентних узгоджених дій, які заборонені законом про захист економічної конкуренції та визначеними в законі альтернативними способами її вчинення – шляхом: 1) застосування насильства; 2) заподіяння матеріальної шкоди; 3) погрози застосування насильства; 4) погрози заподіяння матеріальної шкоди [21, с. 57].

Перелік антиконкурентних дій наведений у ст. 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (далі – Закон № 2210-III), а саме: 1) встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів; 2) обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними; 3) розподілу ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками; 4) спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів; 5) усунення з ринку або обмеження доступу на ринок (вихід з ринку) інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців; 6) застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, що ставить останніх у не вигідне становище в конкуренції; 7) укладення угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета цих угод; 8) суттєвого обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивних на те причин.

Узгодженими діями є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання. Узгодженими діями є також створення суб'єкта господарювання, об'єднання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, об'єднання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання, або вступ до такого об'єднання [4, с. 56].

Антиконкурентними узгодженими діями вважається також вчинення суб'єктами господарювання схожих дій (бездіяльності) на ринку товарів, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції у разі, якщо аналіз ринкової ситуації спростовує наявність об'єктивних причин для вчинення таких дій (бездіяльності). Тут слід підтримати точку зору А. С. Чистякової, що безпосередньо антиконкурентні узгоджені дії, якщо їх розглядати відокремлено від характеру діяння та способу його вчинення, є господарсько-правовим порушенням [22, с. 8]. Але саме характер суспільно небезпечного діяння

(примушування) та спосіб його вчинення (шляхом насильства чи заподіяння матеріальної шкоди або погрози застосування насильства чи заподіяння такої шкоди) і слід визначати такими, що суттєво підвищують суспільну небезпечність такої протиправної поведінки та обумовлюють необхідність кримінально-правового забезпечення охорони відповідних правовідносин кримінальним законодавством України. З тих самих міркувань не можна погодитися з пропозицією А. С. Чистякової щодо криміналізації такого виду недобросовісної конкуренції, як встановлення чи підтримання економічно необґрунтованих цін на товари, роботи, послуги, навіть за умов вчинення таких дій за попередньою змовою групою осіб чи спричинення матеріальної шкоди у великому розмірі [22, с. 14].

Примушування – це протиправна вимога, що висувається суб'єктам господарювання і спрямована на те, щоб у зазначений в законі спосіб примусити їх (усупереч їх небажання) чинити узгоджені антиконкурентні дії. Така вимога може висуватися: 1) в різний час або одночасно двом чи більше суб'єктам господарювання; 2) тільки одному суб'єкту господарювання, коли другий або інші суб'єкти господарювання вже згодні чинити антиконкурентні узгоджені дії. Форма передачі суб'єктам господарювання відомостей, що містять таку вимогу, може бути будь-якою (усно, письмово, з використанням мережі Інтернет тощо) [5, с. 147].

Норма, що аналізується, передбачала відповідальність за примушування лише до антиконкурентних узгоджених дій, які «заборонені законом про захист економічної конкуренції» і не поширюються на примушування до вчинення дій, щодо яких положення про заборону не застосовуються (статті 7, 8 і 9 Закону № 2210-III) або на вчинення яких суб'єкт господарювання отримав дозвіл від Антимонопольного комітету України (далі – АМК України) чи від Кабінету Міністрів України (статті 10, 33 Закону № 2210-III). Заяви про надання такого дозволу розглядаються у відповідності до Положення про порядок подання заяв до органів АМК України про надання дозволу на узгоджені дії суб'єктів господарювання [11]. Вимогами до порядку подання та оформлення заяви та документів, що до неї додаються, на надання Кабінетом Міністрів України дозволу суб'єктам господарювання на узгоджені дії, концентрацію, на які АМК України не надав дозволу [2] та Порядком надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання [12]. Також положення ст. 228 КК, не поширювалися на дії, що можуть чинитися без зазначеного дозволу на підставі того, що відповідають типовим вимогам АМК України до таких дій [4, с. 49–50]. Зокрема, такі вимоги встановлені Типовими вимогами до узгоджених дій суб'єктів господарювання для загального звільнення від попереднього одержання дозволу органів АМК України на узгоджені дії суб'єктів господарювання [19].

З іншого боку, характер суспільно небезпечного діяння – примушування – визначався певним способом вчинення наведеного злочину: 1) застосування насильства; 2) заподіяння

матеріальної шкоди; 3) погрози застосування насильства; 4) погрози заподіяння матеріальної шкоди. Отже, виключивши ст. 228 з КК України законодавець де-юре не скасував кримінальну відповідальність за примушування до антиконкурентних узгоджених дій, так як застосування насильства, заподіяння матеріальної шкоди чи погроза вчинення таких дій (наприклад, статті 121, 122, 125, 126, 194, 129, 195 КК України) самі по собі є підставою кримінальної відповідальності, а посягання такого насильства із схильням до антиконкурентних узгоджених дій, які заборонені законом про захист економічної конкуренції, не є обставиною, що виключає злочинність такої протиправної поведінки.

Водночас, слід наголосити на тому, що законодавством України вперто ігноруються положення п. VIII ст. 2 Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності [7], які визначають, що «інтелектуальна власність» включає у себе права, що відносяться щодо захисту від недобросовісної конкуренції. Тобто захист від недобросовісної конкуренції не становить предмету правовідносин у сфері господарювання (підприємницької діяльності), а розглядається як частина права інтелектуальної власності. Окремо слід наголосити на тому, що зазначена Конвенція була ратифікована Україною ще 26 квітня 1970 року і відповідно до положень ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства.

Саме тому, кримінально-правове забезпечення охорони наведених правовідносин необхідно вважати посяганням на право інтелектуальної власності та таке, що повинно бути віднесене до групи злочинів у цій сфері. Отже, не можна погодитися з визначенням у спеціальній літературі примушування до антиконкурентних узгоджених дій як такого, що посягає або на конкурентні відносини між суб'єктами господарювання, або на порядок встановлення цін, тарифів, знижок, надбавок, націнок, або на антимонопольне законодавство, або на конкуренцію між виробниками та іншими підприємцями, або на чесну економічну конкуренцію між суб'єктами господарювання чи інститут вільної конкуренції, або на сукупність передбачених нормативно-правовими нормами правил поведінки суб'єктів господарювання на спільному ринку, дотримання яких стимулює розвиток економіки, забезпечує рівні права суб'єктів господарювання на отримання ринкових переваг при здійсненні ними господарської діяльності, забезпечує права споживачів на отримання товарів, робіт, послуг за економічно обґрунтованими цінами [20, с. 245]. Але слід погодитися з думкою більшості науковців, що додатковим обов'язковим об'єктом вказаного злочину виступають особистість та власність, а точніше – особа, її здоров'я, власність та особиста безпека.

Таким чином, на сьогодні необхідно констатувати, що зміни кримінального законодавства України, пов'язані із виключенням з КК України ст. 228 «Примушування до антиконкурентних узгоджених дій» і за своєю мотивацією, і за своїм змістом, і за своїми наслідками є необґрунтованими та недоцільними. Зазначене обумовлює нагальну потребу перегляду положень Закону України № 4025-

VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» як щодо скасування підстав кримінальної відповідальності за примушування до антиконкурентних узгоджених дій, так і щодо інших «здобутків» задекларованої наведеним законом «гуманізації».

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. М.: Юрид. лит., 1971. – 223 с.
2. Вимоги до порядку подання та оформлення заяви та документів, що до неї додаються, на надання Кабінетом Міністрів України дозволу суб'єктам господарювання на узгоджені дії, концентрацію, на які Антимонопольний комітет України не надав дозволу: затв. наказом М-ва економіки та з питань європ. інтеграції України від 24.04.2003 № 105 та розпорядж. АМК України від 11.02.2003 № 40-р // Офіційний вісник України. – 2003. – № 21. – Ст. 974.
3. Господарський кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 436-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/436-15> (дата звернення: 15.10.2016).
4. Каштанов О. С. Антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання: сутність, форми та суб'єкти // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 56–59.
5. Каштанов, Олександр Сергійович. Правовий захист від антиконкурентних дій в економічній конкуренції: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04/О. С. Каштанов; Одес. нац. юрид. акад. О., 2005. – 213 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/80731-10> (дата звернення: 15.10.2016).
7. Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності: підписана в Стокгольмі 14.07.1967 і змінена 02.10.1979 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=9_169 (дата звернення: 15.10.2016).
8. Конституція України: Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.10.2016).
9. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/80731-10> (дата звернення: 15.10.2016).
10. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III за станом на 01.11.2011 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20111101> (дата звернення: 15.10.2016).
11. Положення про порядок подання заяв до органів Антимонопольного комітету України про надання дозволу на узгоджені дії суб'єктів господарювання (Положення про узгоджені дії): затв. розпорядженням Антимонопольного Ком. України від 12.02.2002 № 26-р // Офіційний вісник України. – 2002. – № 11. – Ст. 542.
12. Порядок надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання: постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 № 219 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 9. – Ст. 405.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності): Пояснювальна записка до проекту Закону України // База даних «Законотворчість» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?p13511=41271 (дата звернення: 15.10.2016).
14. Про Антимонопольний комітет України: Закон від 26.11.1993 № 3659-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 15.10.2016).
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон від 15.11.2011 № 4025-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4025-17> (дата звернення: 15.10.2016).

16. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон від 07.06.1996 № 236/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.10.2016).

17. Про захист економічної конкуренції: Закон від 11.01.2001 № 2210-III // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 15.10.2016).

18. Про природні монополії: Закон від 20.04.2000 року № 1682-III // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (дата звернення: 15.10.2016).

19. Типові вимоги до узгоджених дій суб'єктів господарювання для загального звільнення від попереднього одержання дозволу органів Антимонопольного комітету України на узгоджені дії суб'єктів господарювання: затв. розпорядженням Антимонополь. Ком. України від 12.02.2002 № 27-р // Офіційний вісник України. – 2002. – № 11. – Ст. 543.

20. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні: монографія. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 480 с.

21. Чистякова А. С. Способи примушування до антиконкурентних узгоджених дій: кримінально-правова характеристика // Вісник прокуратури. – 2008. – № 5 (83). – С. 57–66.

22. Чистякова, Анастасія Сергіївна. Кримінально-правові аспекти відповідальності за примушування до антиконкурентних узгоджених дій (ст. 228 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А. С. Чистякова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2009. – 18 с.

23. Швидка Т. І. Правовий захист економічної конкуренції: навч. посіб. Харків: Юрайт, 2015. – 208 с.

24. Шкляр С. В. Діалектика приватних і публічних інтересів у державному регулюванні економічної конкуренції // 36. матеріалів «Круглого столу» «Діалектика публічних і приватних інтересів у державному регулюванні економіки», м. Київ, 8 листопада 2013 р. / ред. кол.: В. С. Щербина (голова), Т. В. Боднар та ін. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. – 256 с.

25. Щербина В. С. Господарське право: підруч. 4-те вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.